

MISIR TAPINAK VE MEZAR MİMARİSİ

Tapınaklar : Başlangıçta Mısır tapınak mimarisinde, daha sonra geleneksel bir anlam kazanan plan tipinden oldukça farklı örneklerle karşılaşırız. Fakat Eski İmparatorluktan Yeni İmparatorluğa kadar uzanan bir devre içinde, dinin toplum yapısındaki yerinin artmasına paralel olarak, özellikle mezar tapınaklarında ana hatlarını bulduğumuz bir tip, Yeni İmparatorluğun ve sonrasında görmeye alışageldiğimiz tipini meydana getiriyor. (Örneğin Karnak'da Khons tapınağı)

Tapınak, etrafı duvarla çevrili bir kutsal alanın içindedir. İki yanında sfenksler bulunan bir yoldan yapıya geliniyor. Tapınağın önünde, pylon denilen, anıtsal bir kapı yapısı ile karşılaşırız. Pylonun arkasında, portikli büyük avlu bulunmaktadır. Tapınağın, halkın genellikle girebildiği kısım burada bitiyor. Avluda bulunan bir kimse için bundan sonrası, karanlık içinde kaybolan, üç sıra sütundan ibarettir. Dışardan üç sıra sütun olarak görülen kısım, gerçekte hipostil salon dediğimiz çok sütunlu bir hacimdir. Ancak rahiplerin ve yüksek memurların girebildiği bu kısma ışık, dışardan da gördüğümüz, diğerlerinden daha yüksek, ortadaki üç sütun sırasının taşıdığı tavaman yanlarındaki küçük pencerelerden geliyor. Asıl kutsal hacimler, bu salonun arkasında üç odadır. Bunlardan ortadakinin içinde tanrının Nil nehrinde dolaştığı kayık ve heykeli bulunuyor. Bu üç odanın etrafında da çeşitli kutsal eşyanın saklandığı hacimler sıralanmaktadır. Böyle bir tapınağa ek yapılmak, büyütülmek istenirse ne yapılır? Bu sorunun cevabını Karnak ve Luksor'daki Amon-Re tapınaklarında görüyoruz. Çeşitli devirlerde bu yapılara hipostil salon, peristil avlu ve pilonlar eklenerek tapınaklar, diğer bölgelerde veya başka devirlerde görmeğe alışmadığımız boyutlara ulaşmıştır.

Mezarlar @ Mısır mimarisinde genel olarak üç tip mezar yapısı ile karşılaşırız. Bunlar mastaba, piramid ve kaya mezarlarıdır.

Mısır'da merkezî devleti kuran I.Sülâleye ait eski ve ilginç mastabalardan bir grup Sakkara'nın Kuzeyinde bulunmuştur. Örneğin bunlardan muhtemelen en eskisini anlatmaya çalışalım. (İ.Ö.III.binin başları)

Söz konusu mezar alt ve üst yapı olmak üzere iki kısımdan meydana geliyor. Üst yapının, dikdörtgen esas çevre duvarı, dıştan içeriye doğru eğik olarak yükselmektedir. Duvarın dış yüzünü ise yapının bütün çevresini dolayan bir plastr sistemi süslemektedir. Üst yapının içi 27 adet küçük hücreye bölünmüştür. Bu hücrelerin çeşitli eşyaları koymağa yaradığı ileri sürülüyor. Yapının altında, ince, uzun bir çukur bulunuyor. Bu çukur tuğla duvarlarla beş parçaya bölünmüş olup, ortadakine ölünün konmuş olması muhtemeldir. Çukurun üstü ahşap ile örtülüdür. Sonraki devirlerde, daha basit bir mastaba tipi ile de karşılaşırız. Bu tip, dış görünüşünün ana hatları ile eskileri andırıyor. Yine dikdörtgen, masif bir kütleli duvarları, dıştan içeriye eğik olarak yükseliyor. Fakat I. Sülâle

mastabalarında dış yüzü çevreleyen plastrları burada görmüyoruz. Mastabanın içi de oldukça farklıdır. Dışardan girilebilen bir adak odasının yanında, bununla arasında küçük bir delik bulunan hücre yer alıyor. Hücrenin içinde de ölünün heykeli duruyor. Adak odası ile ilişkisi olmayan ve mastabanın tepesinden girilebilen bir kuyu bizi esas alttaki mezar odasına götürmektedir. Fakat burası ölü konduktan sonra taşlarla doldurularak kapatılmıştır.

Mısır mimarisinde piramit, sadece firavunlara özgü bir mezar tipidir. Dışardan bakılınca, herhangi bir iç yapının varlığını sezmemize imkân olmayan bu anıtsal mezarlarda, gerçekten, esas ölüye ayrılan hacim ile bunu örten, insan yapısı düzgün taş yığınının hacmi arasındaki ilişki, toplumun sosyal yapısında firavunun yerini anlatma bakımından ilgi çekicidir. Piramit, tabanı kare bir üçgenler prizmasıdır. Büyük örneklerde, karenin kenarı 200m.yi, yüksekliği 150m.yi geçmektedir. Bu kütlelerin içindeki mezar odası takriben 5x10m.ye 5-6m. yüksekliği olan bir hacimdir. Mezar odasına dar bir koridor ile varılıyor. Bu koridorun ağzı sonradan büyük bir taşla kapatılmıştır. Taş kütlelerinin içinde, herhangi bir odaya ulaşmıyan, muhtemelen mezarı kötü bir amaçla ziyaret etmek isteyenleri şaşırtmak için yapılan diğer koridorlar da bulunmaktadır. Ayrıca bir çok hallerde firavunun mezar hücreğine yakın bir yerde, karısının mezar hücresi vardı.

Zamanımıza kadar kalan önemli piramitler içinde, Sakkara'da Zoser ve Gize'de Keops, Kefren ve Mikerinos piramitleri sayılabilir.

Kaya mezarları, giriş kısımlarında olağanüstü heykellerin bulunduğu, bunların arasındaki kapının arkasında, dar, şaşırtmacalı ve uzun koridorlardan ulaşılan esas mezar odalarından meydana gelen bir mezar tipidir. Ünlü bir örnek olarak Abu Simbel'de II.Ramses'in mezarı sayılabilir.

Yapı malzemesi : Tapınaklarda genellikle ahşap kullanılmamıştı. Bunun nedeni herhalde ahşabın Lübnan'dan gelmesi, az ve pahalı oluşu değildi. Mısır toplumu için çok önemli bir yapı tipinde pahalı malzeme kullanmaktan kaçınılması büyük bir ihtimalle söz konusu olmamıştır. Tanrılar ve yeniden diriliş hakkındaki düşüncelerin, yapıların örtüsünde bile taş kullanılmasında başlıca etken olduğunu söyleyebiliriz. Bu düşünce başlangıçta teknik yönden çözümlenmesi zor bir sorun ortaya çıkarmıştı. Yaygın, bölgesel taş çeşidi kireç taşı idi. Bu da ancak üç metreye kadar bir açıklığa imkân veriyordu. Silsila'daki kumtaşının kullanılmasına başlanması ile bu mesafe 7,5m.ye kadar çıkabilmektedir.

Mezarlarda ise devrin imkânları ve şahsın önemine bağlı olarak ahşap, çamur pişmemiş tuğla ve taş birlikte veya tek başına kullanılmıştır.

MEZOPOTAMYA TAPINAK VE MEZAR MİMARİSİ

Mezopotamya tapınakları, Pers istilâsına hatta daha sonraki devirlere kadar, zaman zaman yenilenerek devamlı bir şekilde kullanıldığından tiplere göre kronolojik bir sıralama oldukça zordur. Ancak sun'i bir tepe üzerinde tapınak kavramının çok eskiye gittiğini söylemekle herhalde yanılmış olmuyoruz. Bu sun'i tepe veya ziggurat'ın anlamı değişik yorumlara yol açmıştır. Su baskınlarından korunma düşüncesi üzerinde durulabileceği gibi, özellikle bazı tanrılar için, etraftaki yerleşmeye hâkim bir platform fikri veya Mezopotamya'ya yerleşen ilk göçmenlerin daha önce yaşadığı yerde tapınakların dağların üzerinde bulunduğu görüşü de olabilir. Bu konuda örnek olarak verebileceğimiz erken yapılardan biri Uruk'da Beyaz Tapınak denen yapıdır. Burada "Z" şeklinde, taban ölçüleri 70m.ye 66m., yüksekliği 13m.lik bir platform üzerinde, çevre ölçüleri 17,5m.ye 22m. olan dikdörtgen bir tapınak bulunuyor. Bu seviyeye önce 2,5m. genişliğinde bir merdiven sonra da rampa ile varılıyordu. Tapınağın içi, ortadaki yanlara göre biraz daha geniş tutulan, uzunlamasına üç esas bölmeyle ayrılmış; yan kısımlar kendi içlerinde uzunlamasına duvarlara dik ara duvarlarla dört veya beş küçük hacme bölünmüştür. Ortadaki esas kısım asıl kült yeriydi. Tapınağın oturduğu platform uzuz bir süre tarihçiler tarafından ziggurat olarak kabul edilmişse de şimdi bu anıtsal tabanın sadece bir platform olduğu, asıl ziggurat diyebileceğimiz konstrüksiyonların çok katlı olması gerektiği görüşü ileri sürülmektedir. Örneğin böyle bir yapıyı Ur şehrinde görüyoruz. Ur Zigguratı, 62,5m.ye 43m.lik bir taban üzerinde üç katlıdır. Birinci kata "T" şeklinde üç kollu bir merdivenle ulaşıyor. Bu merdivenin esas eksen üstündeki kısmı diğer katlara devam ediyordu. Üçüncü katta. Uruk'ta gördüğümüz gibi bir tapınak yer alıyordu. Bu ziggurat aşağı yukarı 300m.ye 200mlık, etrafı duvarla çevrili bir kutsal alanın köşesindeydi. Alanın içinde, ziggurat ile aynı zamanda yapılmış, üç veya dört büyük tapınak bulunuyordu. Tapınaklar iki veya üç avlu etrafına, depo, arşiv, ve kâtip odaları ile her avludan doğrudan doğruya girilen bir ön oda ve arkasındaki kült odasından meydana geliyordu. Bu tip tapınak komplekslerinin ana hatları ile birbirine benzeyen örneklerine bütün Mezopotamya şehirlerinde, Pers istilâsına kadar rastlıyoruz.

Mezarlar : İ.Ö.II.bin başlarına kadar, mezarlar şehrin içinde fkat belirli bir yerdâr. Örnek olarak Ur'daki kiral mezarlığını verebiliriz. Bu mezarlarda, iki tarafı kalın bir duvarla takviye edilmiş, çok meyilli bir rampa ile bir veya dört mezar odasının bulunduğu seviyeye inilmektedir. Mezar odalarının üstü tuğla veya taş tonoz ile örtülüdür. İçeride bulunan eşyaların zenginliği dışında yapı olarak örneğin Mısır mezarları ile karşılaştırırsak söz konusu örnekler anıtsal bir anlam taşıymıyordu.

Yukarıda bahsettiğimiz Ur Zigguratını çeviren duvarın yanında, bu yapı kompleksini yaptıran sülâlenin kiralardan ikisine ait mezar da ilgi çekicidir. Bu örnekte mezarın üst yapısı zengin bir Ur evinin planına benziyor. Odalardan birinin altında esas mezar odası bulunmaktadır.

İ.Ö.II.binden itibaren ölülerin evlerinin altına gömüldüğünü görüyoruz. Evin, yabancı veya ziyaretçilerinin giremeyeceği bir kısmında, yarı örtülü, ince uzun bir avlu bulunmakta, mezar üstü açık kısmın döşemesinin altına yapılmaktadır. Mezar odası yine basit, üstü beşik tonoz örtülü bir hacimdir.

Yapı malzemesi : Taş az kullanılan bir malzemedir. Sadece, Ziggurat ve diğer tapınakların teras konstrüksiyonunda ve kiral mezarlarında yer yer, iri moloz taşın kullanıldığı görülüyor. Güneşte kurutulmuş tuğlaya başlangıçta, önemli yapılarda ve sadece temellerde rastlanmaktadır. Diğer kısımlar çamurdan farksız, yaş bir tuğla ile yapılıyordu. Daha sonra kurutulmuş tuğlaların özellikle cephelerde kullanıldığı ve nihayet ocakta kurutulmuş tuğlanın yaygın bir yapı malzemesi haline geldiği görülüyor.

HİTİT TAPINAK VE MEZAR MİMARİSİ

Tapınaklar : Hititlerde ibadet yerleri, dağlarda kayalara oyulmuş tanrı kabartmalarından, aynı zamanda idarî merkez olan, avlulu büyük yapılara kadar çeşitlilik göstermektedir. Bunların arasında özellikle Boğazköy tapınakları ve Yazılıkaya açık hava tapınağı üzerinde duracağız.

Boğazköy'de yapılan kazılarda birbirine benzeyen beş tapınak ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınaklar, simetrik planlı bir kapı yapısı; Avlu ve avlunun bir veya iki yanını çevreleyen, yer yer avluya açılan koridorlar; Avlu ile doğrudan doğruya ilişkisi olmayan, asimetrik bir şekilde dizilmiş iki veya üç odadan geçilerek ulaşılan esas kutsal odadan meydana geliyor. Tapınaklardan I numaralı ve en eski olan dışında, Hititlerin kendi deyemiyle "hılammar" denen bir hacım da tapınağın genel şemasında yer almaktadır. Söz konusu hacım, iki paye ile yan duvarları arasında kalan üç boşlukla avluya veya avluyu çeviren koridorlardan birine açılıyor. Bu kısmın hemen arkasında kutsal oda bulunmaktadır. Fakat yukarıda söylediğimiz gibi, kutsal odaya, arada "hılammar" olduğu zaman da, bundan sonra bir veya iki odadan geçilerek varılıyordu. Tapınaklardan çoğunlukla kapı yapısının yanında bulunan merdivenlerin varlığı dikkati çekmektedir. Bu merdivenlerden, yapının çatısına çıkıldığı tahmin ediliyor.

Yukarıda saydığımız hacımlardan başka, avluyu çevreleyen koridorlardan girilen çok sayıda oda ile, bu büyük yapılar tamamlanmaktadır.

Boğazköy tapınaklarının ne şekilde kullanıldığı hakkında, bazı dinî yazıtlar bilgi veriyor. Bunlara göre, halk genellikle tapınakların dışında kalıyordu. Avluya ancak yönetici sınıfın mensubları girebilmekteydi. Kutsal odaya ise, kiral ve kiraliçeden başka, belirli ünvanlara taşıyan rahiplerle iki veya üç saray adamı giriyordu. Kutsal odada tanrının heykeli bulunmaktaydı. Bu heykel, Mısır ve Mezopotamya'dakilerin aksine, iki yanında yer alan, hemen hemen zemine kadar inen büyük pencerelerden gelen gün ışığı ile aydınlatılmaktaydı. Yazılıkaya, aşağı yukarı 300 senelik bir zaman süresi içinde, çeşitli eklemelerle genişletilen büyük bir açık hava tapınağıdır. Merkez Boğazköy'e 2km. mesafede, bilemediğimiz nedenlerle kutsal olarak kabul edilmiş bir kaya gurubu, iç kısımlarına girilebilecek yerlerde duvar ile kapatılarak çevreden ayrılmış, ibadet yeri olarak kullanılmıştır. Doğal bir şekilde meydana gelen dar, uzun veya geniş boşlukları sınırlayan kayalara, göz seviyesinden başlayarak, yer yer 2m.yi geçen yükseklikte, Hitit dininin kendine özgü veya komşu devletlerden aldığı (burada özellikle Hurri) tanrıları gösteren kabartmalar yapılmıştı. Daha sonra, bu kaya gurubunun önüne Boğazköy'de gördüğümüz biçimde tapınak ve kapı yapıları eklenmiştir. Kabartmaların bulunduğu üstü açık boşluklar da böylece tapınağın kutsal odası gibi kullanılmıştır.

Mezarlar : Mısır ile karşılaştırarak, Hititlerde mezar mimarisi yoktur fakat mezarlar vardır diyebiliriz. Ayrıca Hitit toplumunda ölü gömme âdetleri arasındaki farkların sosyal yapıyı yansıtmadığı söylenebilir. Bu konuda da etnik

5)

Özelliklerin başlıca etken olduğunu ileri sürebiliriz. Örneğin yazıtlarda kıral-
ların cenaze merasimi ayrıntılı bir şekilde anlatılmakla beraber, henüz bunlar-
la keskinlikle ilgili bir mezarlığa rastlanmamıştır. Ancak yine Yazılıkaya'da
bazı kayaların arasında, küplere konmuş ölü külleri bulunması, burasının belki
bir kıral mezarlığı olabileceğini düşündürüyor. Fakat ölünün yakılması âdeti-
nin, şehir içinde de, evlerin altındaki mezarlarda görülmesi, bu usûlün sadece
asillere ait olmadığını ortaya koyuyor. Ölüyü yakma ve külleri küplere koy-
arak kayalara veya evlerin altına gömme âdetinin yanı sıra, cesedin yakılmadan
ev döşemesinin altına, hatta sokak ve meydanlara gömülmesine ^{de} sık rastlanmak-
tadır.

Ayrıca Hititlerden önce Orta Anadolu'ya hâkim olan bir yönetici sınıfa ait ol-
dukları ileri sürülen Alacahöyük mezarlarının biçimi de Hitit devrinde görül-
müyor. Bu mezar gurubu daha sonraki Hitit şehrinin ortasında bulunuyordu.
Mezarlık, bazı larının boyutları 5x8m.yi bulan, fakat derinlikleri 0,75m.yi geç-
meyen, birbirinden müstakil odalardan meydana gelmişti. Bu odaların duvarları
moloz taşdan olup, üstleri ahşap kalaslarla örtülerek kerpiç ile sıvandıktan
sonra toprakla kapanmıştı.

Yapı malzemesi : Tapınaklarda temeller ve belirli bir seviyeye kadar üst
yapı genellikle kireç taşından yapılmıştır. Sadece kutsal odada bazan granit
kullanıldığı görülüyor. Moloz taş temellerden sonra gelen üst yapının alt sıra-
larında kullanılan blokların boyutları 5,25m.boy, 1,80m. genişlik, 1,40m. yük-
seklik gibi ölçülere de ulaşabiliyordu. Genellikle 0,80m. ile 1,65m. arasında
değişen bu taş kısımdan sonra, arasında yer yer ahşap dikme ve hatılların bu-
lunduğu, güneşte kurutulmuş tuğla konstrüksiyon başlamaktaydı.

YUNAN MİMARİSİ

Mimarî nizamlar : Yunan mimarisi ile birlikte, daha önceki devirlerde, bu derece açık bir şekilde belirmeyen bir unsur ile karşılaşırız. Bu unsur "mimarî nizam"dır.

Mimarî nizam, yapının strüktürel elemanlarının boyutları arasındaki ilişkiler düzenidir. Bu ilişkiler düzeni bir tek modüle dayanıyor. Bu modül sütunun taban çapıdır. Sütunun taban çapını modül olarak kabul eden bir nizam fikrinin temelinde statik ve konstrüktif sorunların varlığını ileri sürmek mümkündür. Netekim Yunan mimarî nizamları da, bazı bilim adamlarının ileri sürdüğü gibi, muhtemelen ahşap bir konstrüktif sistemin taşta uygulanışından ortaya çıkmıştır. Ancak, zamanla, bu uygulamanın tamamen konstrüktif karakterde olan bir çok kısımları bu niteliğini kaybetmiş; elemanlar dekoratif bir anlayışın belirlediği gelişim çizgisini takip etmeye başlamıştır.

Yunan mimarisinde üç nizam vardır: bunlar Dor, İyon ve Korint nizamlarıdır.

Dor ve İyon nizamları, yine bu isimleri taşıyan Yunan kavimlerinin, birbirinden ayrı bölgelerde geliştirdiği tiplerdir. Korint nizamı ise İyon nizamında, daha çok dekoratif anlamda yapılan bazı değişikliklerin sonucunda meydana çıkmıştır.

Dor nizamı : Bu nizamda sütun gövdesi, genellikle herhangi bir kaide olmaksızın, stilobat dediğimiz, yapı tabanına oturur.

Stilobat, krepiş denen iki veya üç kademedeki meydana gelmektedir.

Sütun gövdesinin yüzeyi, sayısı genellikle 16-20 arasında, yivlere bölünmüştür; taban çapı, üst çapından aşağı yukarı 4/5 oranında büyüktür. Gövde, düşey eksene göre, ortasına yakın bir yerde (binde üç'ü) geçmeyen bir şişkinlik yapmaktadır. Bir daire yayı veya, bazılarınca hiperbol eğrisi olarak tanımlanan bu şişkinliğe entasis diyoruz. Sütun yüksekliği, erken örneklerden geç örneklere kadar, taban çapının 4,1/2-6,1/2 misli arasında değişmektedir.

Dor nizamında sütun başlığı, iki kısımdan meydana geliyor: bunlar ekinus ve abakus'dur. Ekinus, daire planlı, dışbükey kesitli; abakus ise kare planlı, dikdörtgen kesitli bir levhadır.

Sütun gövdesi ve başlığından sonra saçaklık gelmektedir. Saçaklık kendi içinde arkitrav, friz ve korniş olmak üzere başlıca üç kısma ayrılıyor.

Arkitrav, yan yana konmuş üç bloktan meydana gelen bir kırıştır.

Friz, triglif ve metop dediğimiz iki kısma ayrılmaktadır. Frizin, incelemek imkânını bulduğumuz taş yapılarda, taşıyıcı sistem içinde fonksiyonel değeri görülüyor. Frizin, triglif kısmının ahşap çatıdaki aşıkların ucu olduğu fikri ileri sürülmektedir. Ancak mevcut taş yapılarda friz, arşitrava oturan tavan kaplamalarının kenarlarını örtmekten başka bir konstrüktif fonksiyona sahip değildir.

Frizin triglif denen kısmı, köşelerde iki yarım, ortada iki tam olmak üzere, belirli aralıkla sıralanan düşey yarıklardan ibarettir. Metop ise, triglifler arasında kalan, bazan kabartmalarla süslenmiş boş kısımdır. Arkitrav ve frizden sonra gelen kornişin görevi, çatı sularını toplamak ve korniş boyunca, belirli aralıklarla dizilmiş, arslan başı biçiminde çörtenlerden yere akıtmaktır. Kornişin ön cephede üçgen bir alinlik meydana getirir. Alınlığın içinde ise genellikle kabartmalar bulunur.